

Tömörkény István: Föltetszik a hajnal

Az író, akit halála után tíz évvel már elfelejtettek, s a kartotékozó irodalomtörténet mint »népies kismestert« tartott nyilván, a felszabadulás után a magyar irodalom magas csúcsaira jutott fel. Az utóbbi években válogatott írásainak jónéhány kötete jelent meg, fokozódott népszerűsége, s a magyar irodalom történetében is elfoglalta méltó helyét. Ez a csodálatos, halál utáni »karrier«, mint a legtöbb ilyen esetben, itt sem megmagyarázhatóan. Tömörkény mindig is szép-prózánk egyik legnagyobb mestere volt. Az irodalomtudomány szemét azonban, amely az ő kurtára fogott, apró remekeit vizsgálta, hályog takarta. S amikor ez a hályog, korántsem önmagától ugyan, de mégiscsak lehullott, elhárult az akadály attól, hogy Tömörkény »hivatalosan« is legnagyobb íróink közé jusson, s megindulhatott az a folyamat is, melynek eredménye, hogy egyre többen olvassák elbeszéléseit, rajzait, egyre többen írnak és beszélnek róla.

Mi ennek a sikernek az oka? A régiek nem értették meg őt. Fellépése idején alakult ki a modern újságírás egyik legfontosabb műfaja a tárcsa, s kiszorította a lapokból a régi, hosszabb elbeszélést, a »beszélyt«. Tömörkény, mint vérbeli újságíró, már kezdetben ezzel a műfajjal kísérletezett, s aztán véglegesen ennél állapodva meg, ebben a formában alakult ki művészete, magához gyúrva a formát is, melynek egyik sajátos alakzatát éppen ő teremtette meg. A hivatalos irodalomtudomány azonban a tárcát valamiféle művészetten aluli dolognak tartotta, s ezért nem ismerte el Tömörkény munkásságát sem. A másik nehézség műveinek úgynevezett etnográfiai jellege volt: hosszadalmas és részletező leírásokat ad — mondták róla.

Ma már túl vagyunk ezeken a vitákon. Tudjuk, vakság volt észre nem venni, hogy Tömörkény rövid tárcáiban is mélyre ásott a korabeli valóságnak, mélyre hatolt annak a valóságnak, amely írásra ihlette. Ezért tudott minden gics-

ses és szentimentális jelleg nélkül realista módon írni a parasztokról abban a korban, amelyet előntött a népszínművek áradata.

Ezért becsüljük most. De az a folyamat, melyben egyre népszerűbbé és ismertebbé lesz művészete népünk között, még korántsem lezárt. Ezért üdvözölünk minden olyan kezdeményezést, amely ennek további kibontakozását és megszlárdulását segíti. Ebben a tekintetben örömet jelent minden irodalomkedvelő szegedinek is a »Tiszatáji Magvető« könyvkiadó vállalkozása és az írások összegyűjtését végző Madácsy László gondos válogatása: a »Föltetszik a hajnal« című kötet megjelentetése. A könyv szép kiállítása dicséretére válik könyvkiadásunknak és nyomdaiparunknak, kár azonban, hogy bibliográfiája nem pontos: az újságoknak, melyekben Tömörkény tárcái megjelentek, csak az évfolyamát jelzi, a hónapot és a napot már nem.

A kötet túlnyomórészt új, eddig feltáratlan anyagot tartalmaz. Ez egyrészt segíti az irodalomtudományt Tömörkény munkásságának kritikai feldolgozásában, másrészt bizonyos olvasói élményekhez kapcsolódik. Az utóbbi időben kiadott több Tömörkény-kötet anyaga ugyanis, ha nem is teljesen, de nagymértékben megegyezett, s most az olvasó jóleső érzéssel veheti tudomásul, hogy végre ebben a kötetben kiadatlan, régi újságokban ugyan megjelent, de azóta már nyilván elfelejtett írásokat olvashat.

Milyen témákkal találkozunk a »Föltetszik a hajnal«-ban? Szó van itt csárdabeli történetekről, csempészekről, dohánytermelőkről, 48-as honvédekről, a tiszai vízbikás tavaszokról, a nagy árvízről, különös és furcsa figurákról, a városba látogató mezei emberekről, a háborús idők bajairól, amikor nem volt elég aprópénz és eltűntek a férfiak a határból, s az asszonyokat nyűgte a rájuk szakadt sok munka. Egyszóval, Tömörkény kedvelt témái jelennek meg ezekben az írásokban. Olyan író szól!

hozzánk itt is, aki szerette a népet és nagyon sokat tudott róla.

S a formák, amelyekben ezeket a témákat feldolgozta? Azokat is ismerjük már. A sajátosan tömörkényi tárca formát, a legtöbbször néprajzi bevezetővel ellátott csattanós elbeszélést, a mozaik-kompozíciót, s a markánsul és koncentráltan megoldott villanásnyi rajzot is. Sajátos vonása viszont e kötetnek, hogy ezeket a tárca formákat érett állapotukban mutatja be. Legnagyobb részük ugyanis a 10-es évekből, abból az időből való, amikorra a nagy szegedi író művészetében már kialakultak és megszilárdultak ezek a kompozíció-formák s bár ebben a kötetben is vannak korábbi írások, a régebbi válogatások színvonala azonban ilyen tekintetben mégsem ennyire egyenletes.

Mindez azt jelenti, hogy ez a kötet nem módosítja, nem változtatja meg Tömörkény bennünk élő arcképét. Az író ebben a könyvben is az árvíz utáni fejlődésnek indult Szeged ábrázolója, a káпитalizmus térhódításának élesszemű megfigyelője, aki látja és megmutatja, hogy a tőkés rend szétrombolja a régi paraszti életformát, de a szociális nyomorúságot nem szünteti meg, sőt tovább fejleszti. Ez a látásmód teszi őt Móricz előfutárává, s elsősorban ezért aktuális a mondanivalója még ma is.

Az új kötet tehát mennyiségileg egészíti ki az eddig kiadott Tömörkény anyagot. De nem akármilyen mennyiséggel. Az író ragyogó darabjait olvashatjuk a válogatásban. Mennyi mindent mond például egy élet tragédiájáról a tömör szűkszavúsággal, Tömörkény későbbi korszakára oly jellemző formában markánsul megrajzolt arckép Párról, a célszerű és magányos iparosemberről, aki mindig készült udvarolni és megnősülni, de ez a készülődés soha sem jutott el még az első tétlig sem és Pál magányos maradt. S micsoda képeket rajzol a katona-életéről! Látszólagos szelídségük ellenére is mennyire leleplezők és lázítók ezek a rövid tárcák. Megdöbbentő például Mihályinak és Jánosnak, a két testvérnek a sorsa. Egyikük sem bírja tovább a rettenetes

katona-életet. Mihály felakasztja magát, Jánost pedig szökés közben elfogják, de a körülmények alakulása miatt megváltozik róla a vélemény, s elindul a katonai ranglétrán. Mikor olvassa az ember ezt a tárcát, nem győz álmétködni, mennyire ismerte Tömörkény az embereket és mennyire tudott róluk írni. Mennyire maradandóan. Mert Tömörkény művészetében úgyszólván semmi sincs, amit elavultnak éreznénk, kezdve a látásmódtól és a mondanivalótól egészen a stílus legapróbb fordulatáig. Még az úgynevezett etnográfiai leírások is, melyek oly sok nehézséget okoztak a régieknek, az ő kedves és bájos modorában szórakoztató és eleven írások.

Ez persze azért is van és lehet így, mert Tömörkénynek szelídsége és objektívítása, amelyet sokszor emlegettek régebben, a valóságban olyan írói magatartást és helyzetet jelöl, amelyben az írások tényei a leleplezők és lázítók. Szó se róla: Tömörkény nem volt szocialista, még csak közel sem állt a munkásmozgalomhoz. De író volt, vérbeli író, aki jól látta az akkori élet mélységeit és kitűnően tudta is ábrázolni. Direkt véleményt valóban nem mondott. Az írásai azonban beszélnek helyette.

Tömörkény újságíró volt. Egész művészete az újságírásból bontakozott ki. Mint hirlapíró ismerte meg a törvényszéken és másutt az embereket, s az élet jellemző és apró mozzanatait, írásainak, tárcáinak örök forrásait. Ma a lapokban alig olvashatunk tárcát. Nem azért, mintha erre nem lenne szükségük a mai olvasóknak és az újságoknak, hanem inkább azért, mert a műfajt kissé lenézik. Az a nézet, melyet Gyulai Pál is képviselt, hogy tudniillik a tárca valami irodalmon kívüli műfaj, mintha még ma is tartaná magát. S hogy ez a nézet elavult, arra ez a kötet, és általában Tömörkény, a legjobb példa, akinek tárcái, a magyar elbeszélő irodalom gyöngyszemei, most már soha sem felejtődnek el. Azaz: a halhatatlanság nem a műfajtól, hanem az írótól és az írástól függ, attól, hogy mit látott meg az író a világból és hogyan tudta azt ábrázolni.

Ö. L.